

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію

Терпан Ірини Михайлівни «Формування бюджету селянських господарств в умовах НЕПу (1921-1929 рр.)»

Актуальність теми дисертаційного дослідження, її зв'язок з науковими програмами.

На сучасному етапі, особливо в умовах воєнного часу, актуалізується вивчення історичного досвіду минулих етапів розвитку, насамперед впровадження нової економічної політики. Йдеться перш за все про модернізацію аграрного сектора від якого залежав розвиток дрібно селянського виробництва.

Саме тому дисертантка Ірина Терпан відслідковує глибинні соціально-економічні процеси, що відбувалися на селі, особливо на рівні селянського двору і родини. Застосування історико-системного методу дозволяє виявити внутрішні механізми функціонування селянських господарств, їх мотивацію, матеріальний рівень та його динаміку.

Отже, дисертаційне дослідження вирізняється актуальністю, зверненням до історичного досвіду; водночас запрошує до нових історичних дискурсів. Роботу виконано в межах науково-дослідних тем: кафедри історії України «Історико-регіональні аспекти історії України» (номер державної реєстрації: 0116U004805) та кафедри всесвітньої історії та методики навчання «Східна Європа з найдавніших часів і до сьогодення: економічні, суспільно-політичні та культурні процеси» (номер державної реєстрації: НДР 0118U004023) Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та їх достовірність.

Дисертаційне дослідження Ірини Михайлівни Терпан «Формування бюджету селянських господарств в умовах НЕПу (1921-1929 рр.)» є самостійним, ґрунтовним науковим пошуком, у якому проведено цілісний історико-науковий аналіз історіографічного дискурсу, її джерельної бази, теоретико-методологічних засад наукового пошуку.

Обґрунтованість та достовірність сформульованих у дисертаційній роботі основних узагальнень, положень не викликає сумнівів і заперечень. Вони переконливо підтверджують застосування різноманітних методів дослідження, статистичними даними, їх зіставленням та ретельним аналізом, низкою посилань на архівні документи, джерела нормативного характеру, опубліковані документи, праці вчених з окресленої проблематики.

Дисертаційне дослідження ґрунтується як на загальнонаукових, так і на спеціальних методах дослідження. Насамперед ідеться про методи історизму, об'єктивності, системності наукового аналізу. Водночас дисертантка звернулася як до цивілізаційного, так і формаційного підходів щодо вивчення історії українського селянства 1921-1929 рр.

Дослідниця обґрунтовано продемонструвала взаємодію різних чинників, що впливали на процес формування бюджетів селянських господарств за специфічних умов нової економічної політики радянської влади і водночас чітко визначилася в україноцентристських підходах щодо українського села періоду НЕПу.

Основні наукові положення, які одержані авторкою за результатами дослідження, відображені у загальних розділах та висновках до підрозділів. Проаналізовані джерела і література дозволили авторці розкрити основні тенденції і закономірності формування бюджету селянських господарств в умовах НЕПу 1921-1929 рр.

Дисертанткою розроблена оптимальна структура дослідження, підбрано систему методів наукового пошуку, що дозволило отримати виважені і науково обґрунтовані висновки, які мають важливе науково-теоретичне і практичне значення.

Матеріали дослідження можуть мати широкий спектр застосування, а саме: для підготовки підручників і посібників, а критично осмислені окремі положення дисертаційного дослідження бажано врахувати в розробці сучасної аграрної політики в умовах воєнного стану України.

Отже, дане дослідження є переосмисленням минулого України періоду НЕПу, національним грант-нарративом, проблемою, яка потребує нових бачень в умовах викликів часу.

Наукова новизна одержаних результатів та повнота їх викладу в опублікованих працях.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена з'ясуванням особливостей формування селянських бюджетів доби НЕПу (1921-1929 рр.), їх структурою та джерелами наповнення. Можна погодитися з дисертанткою в плані уточнення терміну «бюджет селянського господарства» під кутом зору організаційно-правової форми аграрного підприємства період НЕПу.

По-новому озвучено аналіз витратної частини бюджету селянських господарств та її зіставлення з доходами родин впродовж господарського року.

Можна погодитися з здобувачкою щодо використання історичного досвіду для упередження помилок у сучасному і майбутньому в аграрній сфері.

Повнота викладення результатів дослідження в опублікованих працях.

Основні результати дисертаційного дослідження знайшли відображення в п'яти публікаціях, серед яких одна проіндексована в Scopus, три у виданнях, що входять до переліку наукових фахових видань України, одна у зарубіжному науковому виданні країн організації економічного співробітництва та розвитку. Дисертаційне дослідження апробоване на шести міжнародних і регіональних конференціях.

Оцінка змісту дисертаційної роботи, її завершеність.

Подана до захисту дисертація складається із вступу, чотирьох розділів, які поділяються на підрозділи, висновків, списку використаних джерел 336 найменувань. Повний обсяг дисертації 237 сторінок.

У вступі обґрунтовано актуальність дисертаційного дослідження, зв'язок роботи з науковими програмами, обґрунтовано мету та сформульовано завдання, визначено об'єкт і предмет дослідження, хронологічні та територіальні межі, розкрито методологічну основу наукового пошуку, показано наукову новизну

отриманих результатів та їх практичне значення, апробацію результатів дисертації, наявність публікацій за темою дослідження та структуру роботи.

У першому розділі дисертаційного дослідження «Історіографія, джерельна база та методологія дослідження» авторка аналізує стан наукової розробки проблеми, акцентує увагу на «глибинних соціально-економічних процесах, що відбувалися на селі в тому числі на рівні окремого селянського двору і родини» (с. 24).

Водночас дослідниця розкриває вплив політичної кон'юнктури на селянську проблематику. Сучасний історіографічний дискурс історії селянства 1921-1929 рр. включає сюжети щодо формування особливостей бюджетів селянських господарств, що актуалізує окреслену проблематику.

Джерельна база дослідження відображена в архівних документах і опублікованих офіційних документах, законодавчих та нормативно-правових актах, партійних та громадських об'єднань, статистичних матеріалах, виступах компартійних і радянських діячів, заявах і скаргах селян, в періодичній пресі тощо.

Частково можна погодитися з думкою дослідниці, що саме залучення великого масиву документів, літератури і періодичних видань дозволило реалізувати дослідницьке завдання, а саме: розкрити формування бюджету селянських господарств в умовах НЕПу 1921-1929 рр. Водночас можна було б залучити ще декілька регіональних архівів, щоб показати специфіку даної проблеми.

Теоретико-методологічні засади, на яких базується дослідження, дозволили подолати стереотипи як радянської історіографії, так і подати сучасне бачення індивідуальних селянських господарств в умовах НЕПу.

У розділі 2 «Організація виробництва в одноосібних селянських господарствах періоду НЕПу» селянське господарство розглядається як самостійна організаційно-правова форма аграрного підприємництва, яка сприяла розвитку ринкових відносин у сільському господарстві, розгортанню усіх видів підприємницької діяльності селянських господарств та їх участі в різних видах кооперації.

Водночас радянська влада на законодавчому рівні закріплювала націоналізацію землі і всіляко обмежувала підприємницьку діяльність заможних селянських господарств. Аргументовано звучить думка дисертантки про те, що у грошових надходженнях селянських бюджетів понад половину становила виручка від продажу продукції землеробства і тваринництва, а у видатковій — переважали витрати на купівлю промислових товарів та найману робочу силу і сплату податків.

У розділі 3 «Структура і джерела формування бюджету селянських господарств» рослинництво розглядається як головна бюджетоутворююча галузь. Водночас прибутковість селянських господарств залежала від врожайності та збору, а також від цінової кон'юнктури. Окрім того, рослинництво відіграло в селянських господарствах роль харчового раціону в селянських родинах. Окрім того, основний грошовий прибуток селянських господарств у тваринництві давав продаж живої худоби. Поповнення селянських бюджетів від реалізації м'яса, сала, молока, яєць передусім спостерігалось в урбанізованих регіонах.

Дисертантка не оминула і допоміжні галузі, промисли та сезонні роботи окреслені городництвом, гончарством, млинарством та ін. Саме їм належало до 70% продукції дрібно-кустарної промисловості України. Водночас у 1926 р. заробітки в наймах становили як джерело існування для 9,6% усіх селянських господарств, а для 28,1% слугували головним джерелом грошових доходів.

Розділ 4 «Витратна частина бюджету селянських господарств» окреслює харчування, одяг, взуття, утримання худоби, придбання інвентаря, посівного матеріалу, паливо та інші господарські потреби. До цього слід додати сплату податків, кредитів та позичок.

Аргументовано здобувачка розкриває вплив харчування на працездатність селянських родин, їх матеріальні статки, а також виокремлює рівень внутрішнього споживання селянами продуктів, вирощених і вироблених у господарствах.

Дослідниця запропонувала низку таблиць споживання хлібних продуктів, якісного складу борошна, річного споживання жирів, їх калорійності та інших показників.

Окрім того, окреслено вплив урожайності на погашення страхових платежів, якість харчування родини, придбання одягу, взуття, освітлення (гас) тощо.

Водночас за рахунок скорочення витрат на харчування селяни намагалися збалансувати витратну частину свого бюджету і прагнули досягти його без дефіцитності.

Фінансова скрута змушувала багатьох селян відмовитися від таких необхідних предметів як мило, гас, дезінфікуючі засоби, сірники та ін. Як наслідок — незадовільні санітарно гігієнічні умови.

Податковий наступ 1927 р. в порушення податкового законодавства негативно, як відзначає дисертантка, позначився на всіх верствах селянства і згубно вплинув на сільськогосподарське виробництво.

Оцінка мови і стилю дисертації, її відповідність визначеній спеціальності.

Дисертація Терпан Ірини Михайлівни «Формування бюджету селянських господарств в умовах НЕПу (1921-1929 рр.)» за спеціальністю 032 Історія та археологія, галузь знань — 03 Гуманітарні науки написана діловою українською мовою, її стиль відповідає вимогам, що висувуються до наукових праць такого рівня.

Дисертація за своїм змістом і спрямуванням відповідає чинному законодавству України.

Зауваження та дискусійні положення.

У цілому позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження І.М. Терпан водночас відзначаємо деякі дискусійні положення та зауваження, а саме:

1. В цілому джерельна база є цілком достатньою для розкриття означеної проблеми, формування обґрунтованих і достовірних наукових положень та висновків, але, на наш погляд, варто було б використати матеріали фондів ще кількох обласних архівів, що дало б змогу прослідкувати регіональну специфіку проблеми, що досліджується.

2. На наш погляд, на винятково важливе значення для сільського господарства України виробництва цукру, бажано було б посилити увагу тим доходом, які отримували місцеві селяни від роботи в зимовий період на цукроварнях. Адже саме вони складали левову частку їх працівників. Як відомо,

постійний склад працівників цукроварень був нечислений і складався із працівників інженерно-технічного персоналу, невеликої кількості постійних робітників тощо. А все інше складала сезонні працівники-селяни, які здебільшого проживали в навколишніх селах. Додамо, що насиченість цукроварнями, особливо на Правобережжі, була досить великою, а низька механізація праці вимагала використання найманої праці.

3. Ще одним важливим компонентом роботи міг би стати більш ширший аналіз можливостей отримати селянським господарством додатковий дохід, не пов'язаний із сільським господарством, тобто від заробітків на стороні, пов'язаних із початком індустріалізації (наприклад, сезонна робота на вугільних шахтах).

4. На нашу думку, варто було б застосувати елемент компаративного аналізу й порівняти формування бюджету селянських господарств радянської України з країнами Західної та Центрально-Східної Європи. Визначити відповідні відмінності, а можливо щось було і спільне.

5. У висновках дисертації бажано було б окреслити рекомендації щодо подальших досліджень окресленої проблематики, зокрема, шляхів поповнення бюджетів селянських господарств в умовах реформування аграрного сектора економіки сучасної України, враховуючи досвід доби НЕПу.

Загальний висновок про дисертаційне дослідження Терпан Ірини Михайлівни «Формування бюджету селянських господарств в умовах НЕПу (1921-1920 рр.)».

На підставі проведеного аналізу стверджуємо, що дисертаційна робота Терпан Ірини Михайлівни «Формування бюджету селянських господарств в умовах НЕПу (1921-1929 рр.)» є оригінальним узагальнюючим науковим пошуком з актуальних питань, має достовірні обґрунтовані наукові результати і висновки, що посилює теоретичне та практичне значення наукового пошуку. Робота відповідає спеціальності 032 Історія та археологія (галузі знань 03 Гуманітарні науки) та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України №261 від 23 березня 2016 р. (зі змінами і доповненнями згідно з постановою Кабінету Міністрів України №283 від 3 квітня 2019р., порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України №167 від 6 березня 2019 року, а її авторка Терпан Ірина Михайлівна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 історія та археологія.

Офіційний опонент —
доктор історичних наук,
професор, дійсний член НАПН України

ПІДПИС Віктор КОЛИВ

Засвідчую:

Нач. ВК

[Handwritten signature]